

AGNIEŠKA JUZEFOVIČ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

TUŠTUMOS SAMPRATA KONFUCIANIZMO MĄSTYMO TRADICIJOJE

Concept of Emptiness in Confucian Philosophical Tradition

SAMMARY

This paper analyzes the Confucian concept of emptiness. The author shows that while Confucian authors showed less attention toward topic of emptiness than for example adepts of Daoism and Chan Buddhism, this problem for Confucians was not completely unknown. Confucianism and Daoism appeared approximately at the same time and in a quite similar cultural context. Therefore, the author looks for mutual influences in their interpretation of emptiness. The main attention is focused toward those Confucian authors who turned emptiness into one of the central philosophical concepts. While analyzing the attitude of Xunzi towards empty consciousness, the author highlights the main point of his empty heart-mind concept. The concept of Xunzi of consciousness as empty and therefore open and undefined is compared with analogues from Buddhism, Daoism and Western phenomenological tradition. Analysis of Zhangzai's conception of Great Emptiness (Taixu) as a substance which gives shape to all things in Universe shows that for this philosopher emptiness is associated not with void but with potential, vital energy (Qi).

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama, kuo yra savita konfucianistinė tuštumos samprata. Parodoma, kad nors konfucianizme tuštumos problematikai buvo skiriama mažiau dėmesio negu tokiose kinų mąstymo tradicijose kaip daoizmas bei čanbudizmas, tačiau ši problematika konfucianistams nebuvo visiškai svetima. Išryškunami sąlyčio taškai tarp konfucianistinės, budistinės ir daoistinės tuštumos sampratų. Daugiausia dėmesio skiriama tų konfucianistų kūrybai, kurie tuštumą pavertė viena pagrindinių savo filosofinių koncepcijų sąvokų. Nagrinėdama Xunzi požiūrį į tuščią sąmonę, autorė svarsto, kuo savita jo tuščio bei ramaus širdies-proto samprata. Svarstant apie Xunzi tuščios sąmonės sampratą kaip atvirą ir neužbaigtą, išryškunami jos ir budistinės, daoistinės bei Vakarų fenomenologams būdingos sąmonės sampratų panašumai. Nagrinėjant beformės „Didžiosios tuštumos“ (*Tāixū*) sampratą neokonfucianisto Zhanzai filosofijoje, parodoma kaip šis filosofas atsisakė tuštumos kaip Nesaties interpretacijos ir plėtojo sampratą, kad tuštumą persmelkia gyvybinė energija (qi).

RAKTAŽODŽIAI: konfucianizmas, daoizmas, budizmas, fenomenologija, tuščia sąmonė, gyvybinė energija.

KEY WORDS: Confucianism, Taoism, Buddhism, phenomenology, empty consciousness, vital energy.

IVADAS

Stiprėjant globalizacijai, skirtingų kultūrų bei mąstymo tradicijų sąveikai ir dialogui, vis labiau domimasi Rytų Azijoje susiformavusiomis mąstymo tradicijomis ir jų filosofinėmis sąvokomis. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama konfucianistinei tuštumos sampratai. Kuo savita konfucianizmo mąstymo tradicija ir kaip joje traktuojama tuštumos samprata? Kaip plėtojantis konfucianizmui formavosi ir kito požiūris į tuštumą? Kas skiria ir kas

sieja konfucianistų ir daoistų požiūrį į tuštumą? Ar ir kaip konfucianistinė tuštumos bei meditatyvumo sąvokos padeda geriau suprasti daoistinę tuštumos sampratą? Straipsnyje svarstomi atsakymai į šiuos ir panašius klausimus, parodoma, kuo konfucianistinė tuštumos samprata skiriasi nuo daoistinės bei budistinės. Šiame straipsnyje daugiausia kalbama apie kelių konfucianistų, itin daug dėmesio skyrusių tuštumos problematikai, tyrinėjimus.

KONFUCIANISTINĖS TUŠTUMOS SAMPRATOS SAVITUMAS KINŲ MĄSTYMO TRADICIJŲ KONTEKSTE

Konfucianistai ir neokonfucianistai daug dėmesio skyrė socialinėms, etinėms, politinėms temoms, aktyviai domėjosi valstybės valdymo ir šeimos tematika, kruopščiai reglamentavo valdovo ir valdinių, tėvo ir vaikų santykius, itin vertino tokias vertybes kaip ritualas (*lǐ*), teisingumas (*yì*), sūnaus nuolankumas tėvui (*xiào*) ir žmogiškumas (*rén*). Tuštumos problematikai konfucianistai skiria gerokai mažiau dėmesio negu daoistai bei budistai. Galbūt todėl ši tema dažniausiai nesulaukia tyrinėtojų dėmesio ir lieka nuošalyje. Tačiau nepagrįsta būtų manyti, kad ši tema jiems visiškai nerūpėjo. Pamąstymų apie tuštumą galime aptikti jau seniausiame ir garsiausiame konfucianistų traktate *Apmąstymai ir pašnekesiai* (*Lúnyǔ*). Jo autorystė priskiriama konfucianizmo pradininkui Kongzi (551–479 pr. m. e.), kuris Vakaruose geriau žinomas Konfucijaus vardu. Ši problematika vienu ar kitu aspektu lie-

čiama ir Penkiuose kanoniniuose konfucianistų tekstuose — *Permainų kanonas* (*Yìjīng*), *Dainų kanonas* (*Shījīng*), *Ritualų kanonas* (*Lǐjì*), *Dokumentų kanonas* (*Shūjīng*) ir *Pavasarių bei rudens kronika* (*Chūnqǐū*), – kurie paklojo kinų mąstymo tradicijų pamatus, padėjo įtvirtinti kosmologinę, metafizinę, estetinę ir etinę pozityviosios tuštumos sampratą.

Konfucianizmas radosi ir susiformavo maždaug tuo pačiu metu kaip ir daoizmas, o legendose, kuriomis apipintos šių mąstymo tradicijų ištakos ir ankstyvasis raidos tarpsnis, netgi pasakojama apie abiejų mokyklų pradininkų Laozi ir Zhuangzi susitikimą. Tad dėsninga, kad konfucianistinės idėjos, taip pat ir tuštumos samprata, kartais tampa artima daoizme ir budizme plėtojama tuštumos sampratai. Jau ankstyviausiuose konfucianistų tekstuose yra tezių, artimų daoistiniam savaimingumui, meditatyvumui, o kartais ir neveikimui, nors tradi-

ciškai konfucianistai polemizuoja su daoistine neveikimo (*wúwéi*) samprata, kuri kirtosi su jiems būdinga socialine, politine orientacija. Konfucianizme išryškėja daoistams artimas tradicionalizmas, siekis tęsti senąją išmintį, o ne griauti tradicijas ir kurti ką nors naują. Ilgainiui neodaoizmas ir konfucianizmas vienas kitam ėmė daryti tiesioginę įtaką, o tokie konfucianistai kaip Wang Bi ėmė netgi kalbėti apie Dao kaip tuštumą ir neskaldomą vienį.

Skirtumą tarp konfucianizmo ir budizmo bei daoizmo išryškina požiūris į moralinį principą bei jo sąsajas su tuštuma. Konfucianizme moralinis principas (*lǐ*) laikomas viena pagrindinių sąvokų. Budistai moralinį principą sieja su tuštuma, o konfucianistams ši sąvoka padeda neigti tuštumą. Neokonfucianistas Zhuxi (1130–1200) moralinį principą glaudžiai sieja su gyvybine energija (*qì*) ir teigia, kad „nuo pirmos egzistavimo akimirkos visi daiktai turi principą, eg-

zistavusį jau iki dangaus ir žemės atsiradimo“¹. Polemizuodamas su Niekio samprata, konfucianistas Wang Fuzhi (1619–1692) pasitelkia būtent moralinį principą (*lǐ*) ir teigia, kad Niekis yra neįmanomas, nes viskas egzistuoja arba daiktišku pavidalu, arba kaip veikla, arba kaip moralinis principas, kuris iškeliamas kaip tikras, realus ir egzistuojantis. Taigi matome, kad moralinis principas (*lǐ*), anot konfucianistų, turėjo egzistuoti kaip materialus daiktas. Priskirdami moraliniam principui besąlygišką buvimo prezumpciją, jie atmeta daoistinę Esaties (*yǒu*) ir Nesaties (*wú*) sąveiką ir grindžia prielaidą, kad principas apskritai negali būti svarstomas Esaties ir Nesaties sąvokomis.

Nors konfucianistų gyvybinės energijos ir moralinio principo samprata skiriasi nuo daoistinių ir budistinių analogų ir veda prie skirtingos tuštumos sampratos, tačiau lygindami šias mokyklas randame nemažai bendrumų.

TUŠČIOS SĄMONĖS SAMPRATA XUNZI FILOSOFIJOJE

Nagrinėjant konfucianistinę tuštumos bei meditatyvumo sampratą, dėmesio vertas vienas žymiausių konfucianizmo atstovų Xunzi (~313–238 pr. m. e.), kuris sukūrė originalų mokymą, skylantį į dvi plotmes – metaforinę (poetinę) ir racionalią (analitinę), bei itin daug dėmesio skyrė tuštumos problematikai. Xunzi perėmė ir plėtojo Nāgārjunos suformuluotą ir budizme plačiai paplitusią mintį, kad siela yra tuščia, tarytum veidrodis, neblaškoma jokių minčių ir troškimų, nuostatų ir ketinimų². Tokia grynoji sąmonė budizme būna lyginama su

okeano gelmėmis, kurių nedrumsčia paviršiuje šėlstančios bangos³. Čanbudizmo tradicijai atstovavęs Shenxiu teigė, kad tokį veidrodį reikia atkakliai poliruoti (valyti nuo minčių ir prisiminimų), o radikalesniam sparnui atstovavęs Huinengas pareiškė, kad pradiniam etape toks veidrodis yra tobulai ir nepriekaištingai tyras, todėl apskritai nebėra ko valyti⁴. Tokių budistų pamąstymų atspindžių galime rasti Xunzi tekstuose. Tačiau, kaip mano tyrinėtojai, didžiausią įtaką jo filosofijos susiformavimui padarė Zhuangzi idėjos, ypač daoistinė tuštumos (*xū*) samp-

rata⁵. Prisiminkime, kad daoizme sąmonės-veidrodžio metafora byloja apie tuščią, ramią ir tylią sąmonę, kuri padeda atsiverti Dao tuštumai ir įkūnija paslaptingą Didžiąją Tuštumą (*Dàkōng* 大空). Makrokosmas ir mikrokosmas, žmogus ir pasaulis yra persmelkti tuštumos ir atspindi vienas kitą. Zhuangzi teigė, kad išmintingo žmogaus protas „būna visiškai ramus, tarytum Dangaus ir Žemės, daiktų daugybės atspindys.“⁶

Daoizmo ir budizmo idėjų veikiamas Xunzi gilinasi į tuščios sąmonės specifiką, svarstė, kokiomis sąlygomis širdis-protas (*xīn*)⁷ geba būti tuščias (*xū*), ramus (*jìng*) ir vientisas (*yī*). Jis grindė prielaidą, kad pasiekti tokią tuščio, ramaus ir vientiso širdies-proto būseną nėra paprasta ir tai sugeba padaryti tik išmintingas žmogus (*zhìrén*). Tuščio, ramaus ir vientiso proto būseną Xunzi nupasakoja tokiais alegoriniais terminais kaip tuščias kambarys (*xūshì*) bei protingas bokštas (*língtái*)⁸. Kaip ir budistai, jis manė, kad tokia ideali būseną yra sunkiai pasiekama, nes žmogus linkęs į prisirišimus, kuriuos gali kelti įvairūs troškimai ir baimės; priežastys ir pasekmės. Įvairūs prisirišimai lemia, kad žmogaus širdis-protas (*xīn*) užsidaro ir nesugeba teisingai vertinti situacijos. Taip plėtojama daoistinė idėja, kad žmogus, būdamas apsėstas vieno tiesos aspekto, gali regėti tik „vieną Dao kampa“ ir nemato reiškinių visumos, o jo sąmonė tampa „akla ir kurčia“⁹. Konfucianistai, kaip ir daoistai manė, kad išsilaisvinimas nuo prisirišimų padeda teisingai pasirinkti įvairiausių emocijų ir jausmų raizgalynėje, padeda išvysti ne tik detales, bet ir visumą. Norint išvengti prisirišimų ir išlaikyti tuščią protą, reikia

„atsiverti naujiems įspūdžiams; lavinti proto gebėjimą aprėpti įspūdžius (kad ir koks pilnas jis būtų); ugdyti gebėjimą aiškiai suvokti įspūdžių turinį (kad ir kokia būtų jų įvairovė); gebėti išlaikyti realybės jausmą.“¹⁰ Tikėtina, kad būtent Zhuangzi proto pusiausvyros idėja paskatino Xunzi paskelbti, jog prisirišimai yra pražūtingi, o balansas yra būtinas norint padaryti teisingą sprendimą. Nors Xunzi patyrė daoistų idėjų įtaką, jis nevengė jų kritikuoti, priekaištavo, kad jie buvo prisirišę prie vieno tiesos aspekto (Dangaus), todėl nesuprato žmogaus vertybių¹¹. Songų dinastijos laikais neokonfucianistai ir neodaoistai plėtojo Xunzi tezę, kad protą būtina gryninti, siekti tuščio, vientiso, ramaus proto, nes tik toks geba išvysti tiesą.

Psichologinėje plotmėje Xunzi tuštumos samprata gali būti gretinama su atvirumu ir neužbaigtumu¹². Toks sąmonės atvirumas artimas fenomenologinei prielaidai, kad suvokimas yra ankstesnis už žinojimą (pranc. *pré-savoir*) bei prasmės suformavimą (pranc. *pré-sens*). Sąmonės atvirumas ir neužbaigtumas padeda į pasaulį žvelgti be išankstinių nuostatų. Žvelgiant iš fenomenologinės perspektyvos, toks ikimokslinis, neobjektiškas patyrimas yra sinestetiškas, neatsiejamas nuo savojo kūno, kuris, Husserlio žodžiais tariant, „yra patyrimo mediumas, patyrimo organas, neišvengiamai įsivėlęs į visus patyrimus.“¹³ Tai reiškia, kad juslės yra susipynusios ir su kūnu, ir tarpusavyje bei sudaro vientisą sinestetinį mazgą, todėl gali keisti viena kitą. Sąsajos tarp juslių lemia, kad visos juslinės savybės (spalvos, linijos, gelmės, faktūra) suvokiamos kaip neatskiriamos. Toks juslių susiliejimas akivaizdžiausiai

pasireiškia menininkų kūryboje ir gali nulemti kiekvieno teptuko brūkštelėjimo unikalumą bei intencionalų atvirumą pasauliui¹⁴. Xunzi ragina įveikti prisirišimus, o fenomenologai siūlo susklausyti išankstinę nuostatą ir žvelgti į tikrovę

nesuinteresuotai. Tokia sąmonės redukcija padeda atsikratyti išankstinių nuostatų, paskatina refleksiją ir sužadina *nuostabą* pasaulio atžvilgiu, kuri skatina nuolat atnaujinti patyrimą, grįžti prie pirmapradės patirties.

ZHANGZAI IR DIDŽIOSIOS TUŠTUMOS SAMPRATA

Nagrinėjant konfucianistinę tuštumos recepciją, dėmesio vertas vienas žymiausių XI a. kinų filosofų – Zhangzai (1020–1077), kurio tyrinėjimai atgaivino konfucianizmą iš ilgalaikės stagnacijos ir suformavo neokonfucianizmo pamatus. Konfucianizme populiarią Didžiosios harmonijos (*Tàihé*) sąvoką Zhangzai pakeičia Didžiosios tuštumos (*Tàixū*) sąvoka, kuri tapo pagrindine jo filosofinės sistemos ašimi. Binarinė Didžiosios harmonijos sąvoka paremta dviejų poliariinių jėgų abipuse sąveika ir harmoninga vienybe, o Didžioji tuštuma siejama su neregimumu, neapibrėžtumu, formos neturinčia būseną¹⁵. Didžioji tuštuma yra dangaus tikrovė ir atsiveria skirtingais pavidalais – kaip nedaloma, nesuinteresuota ir beformė¹⁶.

Mokymas apie Didžiąją tuštumą byloja, kad tuštuma kaip tokia yra tiesiog neįmanoma, nes ją užpildo gyvybinė energija ir fizinį pasaulį rišanti pirminė esencija (*qi*), o vakuumas Visatoje apskritai neegzistuoja. Pasitelkęs Didžiosios tuštumos sąvoką, Zhangzai polemizavo su budizme, iš dalies ir daoizme paplitusia prielaida, kad tuštuma yra Nesatis (*wú*), ir teigė, kad pastaroji apskritai neegzistuoja. Taip tuštuma (*xū*) konfucianizme paverčiama gimdančiąja jėga, principu, kuris kartu su gyvybine ener-

gija (*qi*) pripildo visą esinį ir padaro ją gyvybingą.

Zhangzai kritiškai žvelgia į budistus, kurie pasaulį apibūdina kaip tuštumą, nes esą „ši paklydusi doktrina regi tik vieną reiškinių aspektą (akivaizdžius dalykus) ir nesigilina į tai, kas yra paslaptina.“¹⁷ Budistų teiginį, kad daiktai yra nerealiūs, nes jie pasirodo ir dingsta, Zhangzai atmetė kaip klaidingą. Polemizuodamas su budistais, jis grindžia teiginį, kad daiktų išnykimas tėra būsenos pasikeitimas pereinant nuo kondensuotos gyvybinės energijos ties Didžiojoje tuštumoje glūdinčios nediferencijuotos gyvybinės energijos (*qi*), o abu šiuos energijos pavidalus laiko vienodai tikrais¹⁸. Taigi beformėje Didžiojoje tuštumoje Zhangzai aptinka pirmąją, vientisą *qi* energiją, kuri suvokiama kaip tikra, materialinė substancija. Zhangzai grindė prielaidą, kad tokia gyvybinė energija yra neatsiejama nuo žmogaus sąmonės ir padeda patirti bei suvokti esamus daiktus ir neregimus pasaulio principus¹⁹. Budistai, anot Zhangzai, nesugebėjo užčiuopti kaitos ir užsifiksavo prie neregimos, beformės tikrovės: „Jie nori tiesiogiai kalbėti apie Didžiąją tuštumą ir nevaržo savo proto pamąstymais apie dieną ir naktį, *yīn* ir *yáng*, tačiau toks kelias niekuomet neatskleis Kaitos.“²⁰

IŠVADOS IR APIBENDRINIMAS

Panašiu laiku ir kultūriniame kontekste atsiradę ir susiformavę konfucianizmas ir daoizmas neišvengė tarpusavio įtakų, kurios atsispindi ir jų tuštumos interpretacijoje. Nors konfucianistai tuštumos ir tuščios sąmonės problematikai skyrė mažiau dėmesio negu budistai ir daoistai, jie taip pat plėtojo šią mintį, o jų tekstuose galima rasti įdomių išvalgų. Apibrėždami tuštumą, konfucianistai vengdavo budistinio *kōng* termino (jį vartoja nebent kritikuodami budizmo idėjas), taip pat retai vartojo daoistinę Nesaties sąvoką (*wú*), o tuštumą dažniausiai apibūdindavo terminu *xū* (tuštuma, amorfiškumas). Kitaip negu budistai, kurie visą pasaulį laikė tuščiu, netikru, iliuziniu, konfucianistai grindė mintį, kad yra du pasauliai – subjektyvus žmogaus sąmonės, vaizduotės fikcijos pasaulis ir objektyvus, tikrasis pasaulis. Neokonfucianistai išorinį pasaulį siejo su tuštuma (*xū*), o ją – su gyvybine energija, kuri suvokiama kaip visų daiktų šaltinis, kosminės vienovės pagrin-

das. Daoizmo, ypač Zhuangzi, ir budizmo idėjų veikiamas Xunzi susidomėjo tuščios sąmonės problematika, aukštino tuščio, ramaus ir vientiso širdies-proto būseną, plėtojo mintį, kad žmogus turi siekti tokios būsenos, kai jo sąmonė yra tyra tarytum veidrodis. Xunzi ikireflektyvi sąmonė artima daoistų bei Vakarų fenomenologų tuščiajai sąmonei, kuriai būdingas siekis įveikti subjekto-objekto perskyrą ir išlaisvinti protą iš visų formų. Songų dinastijos (960–1279) laikais susiformavo, o netrukus ir įsivyravo neokonfucianizmo filosofinė ir religinė sistema, susiejusi tradicinio konfucianizmo, daoistines ir budistines idėjas. Atitinkamai ir konfucianistų požiūris į tuštumą įgavo daugiau panašumų į daoistinę bei budistinę tuštumos sampratą. Zhangzai plėtojo formos ir pavidalo neturinčios Didžiosios tuštumos idėją ir grindė mintį, kad tokią tuštumą pripildo gyvybinė *qi* energija, bei atmetė budistinę Nesaties ir tuštumos kaip vakuumo sampratą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Angus Ch. Graham. *Studies in Chinese Philosophy and Philosophical Literature*. – New York: SUNY Press, 1990, p. 351.
- ² Jay L. Garfield, ed. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nagarjuna's Mulamadhyamakakarika* (Nāgārjuna). – Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 36.
- ³ Daisets T. Suzuki, ed. *The Lankavatara Sutra: A Mahayana Text*. – Delhi: Motilal Banarsidass Publisher, 1999, p. 172.
- ⁴ Philip B. Yampolsky ed. *The Platform Sutra of the Sixth Patriarch (The Text of the Tun-Huang Manuscript)*. – New York, London: Columbia University Press, 1967: 30–32)
- ⁵ Žr. Aaron Stalnaker. "Aspects of Xunzi's Engagement with Early Daoism" *Philosophy East and West* – Vol. 53, Nr. 1, 2003, pp. 87–129.
- ⁶ Владимир В. Малявин, сост. *Чжуан-цзы, Лецзы*. – Москва: Наука. 1985, с. 138.
- ⁷ Paminėtina, kad kinų mąstymo tradicijose širdies ir proto sąvokos glaudžiai tarpusavyje susijusios ir būna įvardijamos tuo pačiu rašmeniu *xīn*, kuris, priklausomai nuo konteksto, į Vakarų kalbas kartais būna verčiamas kaip širdis, kartais kaip protas, o kartais – tiesiog per brūkšnelį kaip širdis-protas.
- ⁸ Janghee Lee. *Xunzi and Early Chinese Naturalism*. – New York: SUNY Press, 2005, p. 15.
- ⁹ Владимир В. Малявин, сост. *Чжуан-цзы, Лецзы*. – Москва: Наука. 1985, с. 62.

- ¹⁰ David S. Nivison. "Xunzi and Zhuangzi" // *Virtue, Nature, and Moral Agency in the Xunzi*, (Ivanhoe P. J., Kline T. C., eds.). – Indianapolis: Hackett Publishing, 2000, p. 181.
- ¹¹ Xunzi. "Xunzi" // *Readings in Classical Chinese Philosophy*, Philip J. Ivanhoe, Bryan W. van Norden eds. – Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing, 2003, p. 273.
- ¹² Plg. Joel J. Kupperman. "Morality as Psychological Constraint", // *Virtue, Nature, and Moral Agency in the Xunzi*, eds. T. C. Kline, P. J. Ivanhoe Philip. – Hackett Publishing, 2000, p. 99.
- ¹³ Edmund Husserl, "Material Things in Their Relation to the Aesthetic Body", in *The Body* (ed. D. Welton). – Oxford: Blackwell, 1999, p. 12.
- ¹⁴ Plg. Maurice, Merleau-Ponty. "Cezanne's Doubt", in *The Merleau-Ponty Aesthetic Reader*, G.A. Johnson (ed.). – Evanston: Northwestern University Press, 1993, p. 65.
- ¹⁵ Derek Bodde. *A History of Chinese Philosophy*. – Princeton University Press, 1953, p. 479.
- ¹⁶ Ira E. Kasoff. *The Thought of Chang Tsai (1020–1077)*. – London, New York, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 2002, p. 59.
- ¹⁷ Ten pat, p. 42.
- ¹⁸ Ten pat, p. 43.
- ¹⁹ Wolfgang, Ommerborn. *Die Einheit Der Welt: Die Qi-theorie des Neo-konfuzianers Zhang Zai (1020–1077)*. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1996, p. 39.
- ²⁰ Ira E. Kasoff. ten pat, p. 48.